

Wprowadzenie

Książka niniejsza powstała z inicjatywy Instytutu Studiów Edukacyjnych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, na którego zaproszenie do współpracy odpowiedziało liczne grono badaczy związanych z ośrodkami akademickimi z Polski, Białorusi, Rosji, Ukrainy i Czech, reprezentujących różne dziedziny szeroko rozumianej humanistyki, w tym pedagogikę, psychologię, socjologię, prawo, ekonomię i kulturę fizyczną. Mimo różnorodności zainteresowań naukowych niewątpliwie łączy ich pojmowanie edukacji jako wszelkich oddziaływań skierowanych na rozwój jednostek, grup społecznych, co pozwala im szeroko ujmować uwarunkowania i właściwości komunikacji edukacyjnej.

Książka składa się z dwóch części, z których każda obejmuje cztery rozdziały. W części pierwszej, obok osobowościowych aspektów komunikacji i czynników genetycznych sprzyjających rozwojowi człowieka, omawiane są kwestie dotyczące porozumienia (lub jego braku) w makro i mikrokomunikacji interpersonalnej. W kontekście rozważanych tu barier komunikacyjnych nie pomija się takich negatywnych zjawisk, jak manipulacji, kłamstwa, konfliktów (wewnętrznych i zewnętrznych) oraz wynikających z nich zagrożeń edukacyjnych, coraz częściej, niestety, występujących w placówkach oświatowych. Przedstawione zostały też konkretne procedury diagnostyczne przydatne w interpretacji trudności występujących w edukacyjnej komunikacji interpersonalnej, w tym na gruncie rodziny. Niektóre z nich noszą znamiona nowatorstwa pedagogicznego. Część tę zamykają rozważania o swoistych mechanizmach kreujących nowe jakości w komunikacji edukacyjnej. Czytelnik znajdzie tu także przykłady komunikatów plastycznych, muzycznych, gier edukacyjnych i literackich.

Część druga dotyczy komunikacji dydaktycznej: przedszkolnej, wczesnoszkolnej i szkolnej oraz jej głównych uczestników: nauczycieli i uczniów. Przedmiotem analiz są tu między innymi czynniki sprzyjające podnoszeniu efektywności kształcenia drogą poprawy komunikacji interpersonalnej (w diadach: nauczyciel–uczeń, uczeń–uczeń), rozwoju kompetencji komunikacyjnych dzieci/uczniów, istoty i edukacyjnej roli komunikatów dydaktycznych: pytań, odpowiedzi i samorzutnych stwierdzeń. W kontekście komunikacji inter- i intrapersonalnej omawiane są ponadto wybrane aspekty zachowań pro- i antyspołecznych, socjalizacji, resocjalizacji i penitencjarystyki, w tym niektóre podejścia w triadzie: diagnoza – prognoza – terapia wobec dzieci i młodzieży społecznie niedostosowanej. W ramach komunikacyjnego wymiaru działań penitencjarnych przedstawiane są również kwestie mediacji na gruncie prawa karnego oraz idei sprawiedliwości naprawczej w więzieniu, skoncentrowanej na zadośćuczynieniu ofierze przestępstwa. Poruszane kwestie penitencjarystyki i resocjalizacji kończy zagadnienie symboliki i przeobrażeń tatuażu więziennego w Polsce – jako swoistego fenomenu podkulturowego porozumiewania się.

Niniejsza książka, zawierająca czterdzieści siedem artykułów, uwzględniających wyniki najnowszych badań empirycznych, metaanaliz, a także rozważań teoretycznych, adresowana jest do szerokiego kręgu odbiorców interesujących się funkcjonowaniem komunikacji w edukacji. Można więc żywić nadzieję, że jej lektura okaże się użyteczna zarówno dla pracowników nauki, czynnych nauczycieli oraz studentów zwłaszcza specjalności pedagogicznych, a także dla rodziców wychowujących dzieci, pedagogów i psychologów pracujących w różnych instytucjach oświatowych, wychowawczych, opiekuńczych, socjalnych i resocjalizacyjnych.

Recenzentom książki, prof. dr. hab. Yuri Karandashevowi (części I) i prof. zw. dr. hab. Wojciechowi Kojowski (części II), pragnę podziękować w imieniu autorów tekstów i własnym za cenne uwagi i komentarze redakcyjne pomocne w nadaniu książce obecnego kształtu.

Jolanta Gabzdyl

Introduction

The following book has been published on the initiative of the Institute for Studies in Education of the State Higher Vocational School in Racibórz and thanks to the contributions made by a large group of researchers associated with various academic institutions in Poland, Belarus, Russia, Ukraine and in the Czech Republic. The authors represent different branches of Human Science, this is: pedagogy, psychology, sociology, law, economy and physical culture. Irrespective of different fields of interest, all the authors seem to share a common view on education, which they perceive as a whole range of influences, capable of developing both the individuals and the whole groups of people. Such an attitude allowed them to raise a wide scope of issues related to the phenomenon of communication in education.

The publication comprises two parts, each of which is further subdivided into four chapters. In the first part we can find information about the personal aspects of communication and genetic factors influencing the human development. Apart from the mentioned issues, this part presents a discussion about the process of reaching an agreement in interpersonal communication. In this context it would be impossible to omit certain barriers in communication and such negative phenomena as manipulation, lies, conflicts (both internal and external) and the threats that they cause to one's education. The next topic discussed refers to various diagnostic procedures that are useful in interpreting individual difficulties appearing in interpersonal communication (even in a family). Some of them are considered novel and noteworthy solutions. The last issue is devoted to numerous mechanisms that rule the communication and create new qualities in it. The reader can find here also many examples of artistic communicates as well as educational and literary games.

The second part focuses on didactic communication at the preschool and the early-school level and on its participants: teachers and pupils. Among the subjects analysed in this chapter there are factors that contribute to boosting the effectiveness of education through the improvement of interpersonal communication, development of the communicative competence in children (learners), the matter and the role of didactic communicates (questions, answers and "free utterances"). The authors elaborated also upon chosen issues of pro- and antisocial behaviours, socialization, resocialization and penitentiary work. This includes also the problem of mediation in the context of penal law and the idea of Restorative Justice (focused on satisfaction for the victim). The last article in this part discusses thoroughly the phenomenon of prison tattoo in Poland, its' symbolics and the way how it changed within the last years.

This publication includes forty-seven academic texts presenting the outcome of empirical research and reports from practical expertises. The book is addressed to a large number of recipients who are interested in how communication works in one of the most important spheres of life, this is in education. Various procedures, methods, techniques and tools that had been used during the researches were described thoroughly in the respective articles. The following position may appear useful for academic teachers, research workers, preschool and school teachers as well as for parents, pedagogues, psychologists and other people who work in various educational institutions.

On behalf of the authors and myself, I would like to express the deepest appreciation to the reviewers of this publication: Prof. PhD. Yuri Karandashev, who reviewed the part 1, and Prof. PhD. Wojciech Kojs, who reviewed the part 2, for their useful comments and suggestions.

Jolanta Gabzdyl

CZĘŚĆ I

**SPOŁECZNO-KULTUROWE I BIOPSYCHICZNE
WYZNACZNIKI PROCESÓW KOMUNIKACJI EDUKACYJNEJ**

PART I

**SOCIO-CULTURAL AND BIOPSYCHOLOGICAL
DETERMINERS OF EDUCATIONAL COMMUNICATION**

ROZDZIAŁ 1

SPOŁECZNE WYZNACZNIKI KOMUNIKACJI W EDUKACJI

CHAPTER 1

SOCIAL DETERMINERS OF COMMUNICATION IN EDUCATION

Janusz Gajda

Porozumiewanie się istotą komunikacji interpersonalnej w skali mikro i makro

The Significance of Interpersonal Communication in Micro and Macro Scale

The following paper is aimed at discussing the phenomenon of communication in the micro and the macro scale. Three aspects of this problem are elaborated upon. They are respectively: features and functions of a language of communication as a part of the system of culture, body language and specificity of the language of media as well as cultural and situational factors that exercise an influence on people's understanding of the information.

Uwagi wstępne. Jak można się domyślać ze sformułowania tytułu mojego wystąpienia, akcent zostanie położony na porozumiewanie jako istotę komunikacji interpersonalnej. Komunikację tę traktuję jako przekaz informacji pomiędzy osobami czy wewnątrz wspólnoty językowej; informacji o charakterze sprzężenia zwrotnego między nadawcą i odbiorcą ($N \leftrightarrow O$).

W tekście tym ustosunkuję się sygnałnie do trzech zagadnień. Są to:

- 1) cechy i funkcje języka – komunikacji jako systemu kultury;
- 2) język ciała i swoistość języka mediów;
- 3) kulturowe i sytuacyjne uwarunkowania rozumienia informacji.

Cechy i funkcje języka-komunikacji jako systemu kultury

Nie ulega wątpliwości, że komunikacja językowa odgrywa szczególnie istotną rolę w całości kultury. Zdolność posługiwania się językiem należy do najistotniejszych cech wyróżniających człowieka od innych istot żyjących. W dziejach ludzkości najważniejszą rolę odegrał ten system kultury. Ów język pozwala na przekaz kulturowy wszerz i w głąb. Dzięki językowi utrwalonemu wiemy, co się działo w czasach dawnych, nawet jeśli są to języki martwe, dzisiaj już rozkodowane. Dlatego tak dużo wiemy o kulturze Sumerów. Wspomnijmy historię owego języka. Człowiek zanim stał się jednostką myślącą, kiedy był jeszcze na etapie dzikości, porozumiewał się dźwiękami tak, jak dzisiaj mamy do czynienia w świecie zwierząt. Na marginesie dodajmy, że język zwierząt, ich porozumiewanie są przedmiotem obszernych, interesujących badań i są w tej dziedzinie duże osiągnięcia. Wielkim wydarzeniem w dziejach ludzkości był język w formie mowy, kiedy uczucia, rzeczy i przedmioty zostały określone poszczególnymi słowami. Ogromne następne osiągnięcie to kiedy owa mowa została utrwalona w formie pisma. I kolejny etap, kiedy pismo zostało utrwalone w formie drukowanej. I przechodząc do czasów współczesnych – język jako mowa i pismo są wzbogacone obrazem, dźwiękami naturalnymi i muzyką, i przekazywane w mass mediach i hipermediach. Wymieńmy jednak najpierw podstawowe cechy tego prymarnego systemu kultury, jakim jest język-komunikacja.

Język stanowi podstawowy środek porozumiewania się. Tę jego funkcję, polegającą na doraźnym wzajemnym przekazywaniu treści myślowych przez uczestników wspólnoty językowej, nazywamy komunikatywną. Język odbija i utrwała w swych formach kontakty świadomości ludzkiej z rzeczywistością pozajęzykową; determinuje w pewnym zakresie sposób widzenia świata – jest jakby zbiorowym okiem, którym każdy mówiący patrzy na świat łądząc się, że patrzy własnym. (por. W. Doroszewski 1962). W tym rozumieniu język kształtuje rzeczywistość człowieka i w tym sensie determinuje rezultaty poznania. (Przykładowo w języku Eskimosów brakuje jednej ogólnej nazwy oznaczającej śnieg, co jest dowodem, że różne obrazy świata są oddawane przez różne języki). On wyznacza granice naszej rzeczywistości.

Język jest podstawowym warunkiem ciągłości kulturalnej społeczeństw i ich rozwoju. Osiągnięcia myśli ludzkiej i wszystkie wydarzenia historyczne są utrwalane i przekazywane w dokumentach językowych. Odzwierciedlają one relacje duchowe danego środowiska, jak i cechy indywidualne osoby posługującej się nimi.

Czynną rolę języka w działalności umysłowej przypisujemy poznaniu, które jest procesem myślenia, a rezultatem – opis rzeczywistości. Rolę tę przedstawia się w następujący sposób:

- 1) Język jako określony system znaków stanowi warunek konieczny myślenia pojęciowego.
- 2) Język stanowi społeczną podstawę indywidualnego myślenia i jako taki jest pośrednikiem między tym co wspólne, społeczne, a tym co indywidualne i twórcze w myśleniu jednostkowym. Przekazuje jednostkom doświadczenie oraz wiedzę minionych pokoleń i odwrotnie – rezultaty jednostkowego myślenia przyszłym pokoleniom.
- 3) Język – jak stwierdza E. Sapir – można uznać za *symboliczny przewodnik po kulturze* (E. Sapir 1978, s. 89).

Pewnego rodzaju dowodem na potwierdzenie tej tezy jest wyróżnianie dialektów przez porównywanie zróżnicowania językowego ze zróżnicowaniem takich elementów kultury, jak: obyczaje, stroje, budownictwo. Okazuje się, że odrębności językowe towarzyszą odrębności wskazanych elementów kultury. Język zatem organizuje spójne uniwersum symboliczne. Obok aspektu komunikacyjnego języka (możliwości porozumiewania się) wyróżnia się aspekt identyfikacyjny – powiązanie obrazu rzeczywistości i sposobów myślenia. Język jest bardzo silnie uwarunkowaną strukturą społeczną. Nie bez racji mówi się, że posługiwanie się językiem to nie tylko komunikowanie, ale przekazywanie kultury – sposobu zaistnienia człowieka w świecie. Jak stwierdza Bernstein: *W każdym konkretnym języku istnieje może cały szereg sposobów mówienia i spójności całości i (...) sposoby językowe, formy lub kody są same funkcją formy, jaką przybierają stosunki społeczne (...). Określona forma relacji społecznej lub – ogólniej – struktura społeczna generuje odrębne formy lub kody językowe, a kody te przede wszystkim przekazują kulturę, czynią tym samym koniecznym pewien typ zachowania* (B. Bernstein 1980, s. 80).

Uwarunkowania społeczne w posługiwaniu się językiem są przedmiotem badań socjolingwistyki. Rezultaty wielu badań prowadzonych w Polsce potwierdzają, jak poważną barierę w kontaktach z nauką, sztuką i w ogóle z kulturą może mieć nieznamość znaczenia słów. Język w postaci ograniczonego kodu powoduje niepowodzenia szkolne u dzieci robotników oraz chłopów i odwrotnie – poszerzony kod językowy jest czynnikiem awansu kulturowego. (S. Żółkiewski 1976; Z. Bokszański 1976)

Jak widać z powyższego, język jest uwarunkowany społecznie i pełni wiele bardzo istotnych funkcji, których nie sposób przecenić. Zatrzymajmy się tu jeszcze nad jego podstawową funkcją komunikacyjną, a dla wyostrenia jej sięgnijmy po przykłady, które wprowadzą trochę relaksu. Podkreślmy – język to najdoskonalszy środek komunikowania interpersonalnego. Podstawą porozumienia jest przede wszystkim zrozumienie. Aby doszło do zrozumienia musi nastąpić jednoznaczne określenie pojęcia, którego użyliśmy. Dla przykładu słowo „miłość” jest pojęciem wieloznacznym i ma wiele odcieni. Pewien lekarz podczas seansu bioenergoterapeutycznego stwierdził do naburmuszonej pacjentki: „Pani nic nie jest. Proszę do mnie nie przychodzić. Pani nie kocha!”, na co kobieta: „Panie Doktorze, w moim wieku?!”. Lekarz ripostuje: „A fe, pomyślała Pani o seksie! A ja mówię o miłości bliźniego”. Przez miłość bowiem można rozumieć uczucie człowieka do drugiego człowieka, do otaczającego świata, idei, do samego siebie,